

*Олексій Сергійович Волохов,
докторант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0007-7559-3567*

ПРАВОСВІДОМІСТЬ, ПРАВОВА КУЛЬТУРА ТА ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ: ВПЛИВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ ПРАВА

Постановка проблеми. Євроінтеграційні наміри України зумовлюють необхідність регулярного оновлення та підвищення ефективності застосування існуючого законодавства. При цьому питання реалізації норм права нерозривно пов'язане із різними факторами, які впливають на стан розвитку держави та суспільства. Соціологія права, яка вивчає вплив соціальних умов на формування та здійснення норм права, часто не береться до уваги під час оцінки ефективності законодавства та визначення напрямів її підвищення. До того ж закони та підзаконні нормативно-правові акти створюються, ухвалюються та змінюються без належної участі суспільства, що ставить питання про їх подальше сприйняття та виконання.

Ухвалення Закону України «Про публічні консультації»¹, правова регламентація лобіювання в Україні та розширення повноважень громадських рад у органах виконавчої влади створює передумови участі суспільства в формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення. Проте передбачена законом можливість участі не означає, що суспільство в таких державних заходах зацікавлене. Адже в умовах євроінтеграції та гармонізації законодавства, зокрема щодо участі громадян у державних справах, не слід оминати увагою питання формування правосвідомості та правової культури в Україні. Проблема формування відповідального та розвинутого суспільства, яке зацікавлене в створенні ефективного законодавства та сприяє його реалізації, зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань ефективності реалізації норм права, а також питанням правосвідомості та правової культури присвячені праці Е. Аллота, О. Барабаш, М. Енгель, Л. Купіної, П. Кіндрата, М. Кравченка, О. Легкої, М. Лебедева, С. Меррі, Ф. Мюнгер, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, С. Сілбей, О. Суходоля та ін. вчених. Незважаючи на існування широкого спектра наукових досліджень, існує проблема в систематизації наукових підходів щодо впливу правосвідомості, правої культури та правової ідеології на формування та реалізацію ефективного законодавства, розроблення нових напрямів таких досліджень, що і є метою цієї наукової роботи.

Методи дослідження. У ході виконання наукового дослідження використано загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, узагальнення та інтерпретації. Особливо слід вирізнити соціологічні методи, зокрема метод спостереження, що полягає у способі безпосереднього сприйняття та фіксації фактів, явищ і процесів, які мають правове значення.

Основні результати дослідження. Проблема реалізації норм права цікавить як теоретиків, так і практикуючих юристів. Адже ефективність реалізації закону, на думку М. Кравченка, має складну, комплексну природу. По-перше, ефективність реалізації закону – це оціночна категорія, об'єктом оцінювання якої є результати реалізації закону з позиції вирішення завдань і досягнення цілей, які сформовані законом. По-друге, ефективність реалізації закону – це певна дійсність, яка виникає внаслідок активності причини, що становить мету, заради якої створювався закон [1, с. 203].

¹ Закон набирає чинності через 12 місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні.

Механізм реалізації норм права передбачає певні дії суб'єктів правозастосування. Основоположне значення для ефективності норм права мають засоби досягнення мети норм права в процесі її реалізації. Л. Купіна пропонує поділяти такі засоби на: об'єктивні (становище в державі, наявність матеріально-технічної бази для реалізації норм) та суб'єктивні (діяльність правозастосовних суб'єктів із реалізації норми права, яка відображає їхнє ставлення до норми права, рівень правової свідомості та ін.) [2, с. 48].

Аналогічну позицію займає О. Легка, яка також вважає, що на ефективність реалізації норм права насамперед впливають умови їх здійснення. Такі умови, на думку вченої, можна поділити на дві групи: загальні (економічний і політичний устрій у державі, політична і правова культура в суспільстві) та спеціальні (якість законодавства, якість процесуальних норм, законність, певна організація правозастосувальних органів, їх забезпечення матеріально-технічними засобами) [3, с. 30].

Дійсно реалізація будь-якої норми права повинна бути забезпечена матеріальними, фінансовими та іншими ресурсами, які створюють умови для діяльності правозастосувальних органів. Проте не менш важливим питанням, яке визначає ефективність реалізації норм права, є їх сприйняття, що визначає, яким має бути рівень правосвідомості, правової культури та правової ідеології, щоб законодавство ефективно діяло. В. Копейчиков справедливо стверджував, що «...можна чимало дискутувати щодо недосконалості правової системи... проте вона не зможе цілком бути реалізована доти, доки кожен із нас не буде дотримуватися правових норм і нести відповідальність за їх порушення...» [4, с. 40]. Щодо цього Н. Оніщенко зазначає, що серед багатьох ракурсів наукових досліджень у сфері «Людина – Право» проблематиці сприйняття права, на жаль, не приділялася належна увага на жодному з етапів розвитку нашого суспільства [5, с. 43]. Належний рівень сприйняття права передбачає не лише високий рівень правосвідомості в суспільстві, а й певний стан розвитку правової культури та правової ідеології в державі, яка такий рівень правосвідомості підтримує.

Адже саме деформована правова свідомість зумовлює такі особливості правової культури в Україні, як: корупція, бюрократизм у діяльності посадових осіб усіх рівнів; загальне нехтування правилами поведінки; зловживання суб'єктивними правами й повноваженнями; толерантність до протиправних дій, знаходження пояснення вчинків правопорушника; схильність до самосуду та «вуличної демократії», що зумовлено загальною недовірою до правоохоронних органів; застосування подвійних стандартів у сфері права та «вибіркової гуманізації» тощо [6 с. 200]. При цьому позитивний вплив на внутрішній світ особистості, усвідомлення та засвоєння людиною правових еталонів для створення в неї необхідних особистісних засад для узгодження своєї поведінки із приписами закону є важливим завданням для ефективних законів, вважає М. Кравченко [1, с. 193]. Тобто зв'язок між правосвідомістю і ефективністю реалізації норм права є прямо пропорційним: ефективне законодавство зумовлює формування розвиненої правової свідомості серед населення, а високий рівень правосвідомості забезпечує ефективність реалізації цього законодавства.

С. Сілбей вказує, що правосвідомість як теоретична концепція та тема для емпіричних досліджень, набула особливої актуальності в 1980-х та 1990-х роках для виявлення нових напрямів взаємодії права та суспільства, а також забезпечення інституційної сили закону [7, р. 323]. Зарубіжні вчені по-різному розуміють поняття правосвідомості. Наприклад, Д. Трюбек включає до цієї категорії всі уявлення про природу, функції та дію права, яких дотримується будь-хто в суспільстві в певний час [8, р. 592]. С. Меррі вважає, що правосвідомість формує способи сприйняття та розуміння закону звичайними громадянами. Вчена стверджує, що ці способи, завдяки яким члени суспільства розуміють і використовують закон, включають нормальну та прийнятну для всього суспільства поведінку, моделі взаємодії із іншими учасниками правовідносин, а також адекватне розуміння світу [9, р. 5].

Вітчизняна правова доктрина підходить до правосвідомості як до форми суспільної свідомості, що включає систему правових понять, поглядів та уявлень. На думку ряду вчених, правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості, система відображення правової дійсності у поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце і роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей» [10, с. 164]. При цьому правосвідомість має розглядатися не лише як форма суспільної свідомості, що відображає ставлення членів суспільства до системи правових явищ; вона визначає саму необхідність участі суспіль-

ства в управлінні державою, забезпечує створення та функціонування механізмів такої участі, що відповідає засадам демократичного розвитку та формуванню позитивної поведінки в суспільстві. Адже сама лише відмова суб'єкта права від наміру зловживати своїми правами під час, наприклад, участі в судовому розгляді спорів, свідчить про належний рівень його правосвідомості.

Варто поділяти й думку О. Барабаш, яка стверджує, що ефективність правового стимулювання позитивної поведінки значною мірою залежить від рівня правосвідомості і правової культури суб'єктів права, їхньої готовності й бажання реалізовувати приписи правових норм. При цьому О. Барабаш робить висновок, що першою і найважливішою умовою вдосконалення права є вдосконалення поведінки самого суб'єкта права, насамперед рівня його правосвідомості та правової культури, що виражає досягнутий на сьогодні рівень знання людиною положень закону, її переконаності в їх цінності [11, с. 10–11].

У контексті дослідження ефективності реалізації норм права нас цікавить можливість позитивного впливу на розвиток та формування правосвідомості. Не останнім у цьому є питання юридичної освіти, яка, як відомо, є найпопулярнішою спеціальністю серед більшості вступників в Україні, а професія юриста не втрачає своєї престижності. Власне питання підвищення якості юридичної освіти, зважаючи на значний попит цієї спеціальності, тривалий час не було в центрі уваги як законодавця, так і органів виконавчої влади. При цьому, на думку деяких вчених, нинішній стан вищої юридичної освіти позначається суперечливими характеристиками, зважаючи на велику кількість вишів, які надають вищу юридичну освіту [12, с. 48].

Дійсно, значна кількість ЗВО², які готують юристів, є проблемою, що, втім, вирішується відносно просто шляхом запровадження профільним міністерством обмежень щодо навчання за цією спеціальністю. Значно складнішим питанням є підвищення самої якості правничої освіти в Україні, актуалізація та наповнення навчальних програм, узгодження навчального процесу з європейським рівнем не лише за формою, а й за змістом.

Натепер реформа вищої юридичної освіти є серед рекомендацій, викладених у Звіті Європейської Комісії щодо України в межах пакета розширення Європейського Союзу від 8 листопада 2023 року. Зокрема, у контексті судової реформи Європейська Комісія зазначила, що для забезпечення стійкості зусиль стосовно зміцнення верховенства права Україні слід продовжити реформу юридичної освіти [13]. План дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та реконструкція 2023–2026» також передбачає підтримку реалізації реформи юридичної освіти з метою узгодження її системи та структури з міжнародними та європейськими стандартами [14].

Варто відзначити окремі заходи стосовно поточного стану реформи вищої юридичної освіти. Так, Комітет з питань правової політики розробив і схвалив концепцію проєкту Закону України про вищу юридичну освіту та первинний доступ до правничої професії (далі – концепція). Відповідно до цієї концепції передбачено такий план змін: здобуття вищої юридичної (правничої) освіти відбувається виключно за правничою спеціальністю, що відповідає спеціальності 0421 Law Міжнародної стандартної класифікації освіти ISCED-F 2013; підготовку правників не можуть здійснювати заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання чи вищі військові навчальні заклади; ступінь магістра за правничою спеціальністю здобувається на основі повної загальної середньої освіти тощо. Концепцією також передбачено складання покрокового Єдиного державного кваліфікаційного іспиту з присвоєнням професійної кваліфікації «Правник».

Автори концепції впевнені, що випускникам правничих шкіл бракує саме практичних навичок. При цьому сама концепція не містить жодних деталей щодо формування нових навчальних програм, збільшення практичних напрямів, залучення до навчального процесу практикуючих юристів тощо.

² В Україні діє досить широка мережа закладів освіти, які здійснюють підготовку правників (168 закладів вищої освіти, 117 закладів фахової передвищої освіти). Станом на жовтень 2023 року освіту за спеціальністю 081 «Право» здобували 100 060 осіб. З них здобували ступінь бакалавра – 61 151 особа, магістра – 20 610 осіб, молодшого бакалавра – 18 осіб, фахового молодшого бакалавра – 18 208 осіб, молодшого спеціаліста – 71 особа та спеціаліста – 2 особи. За спеціальністю 293 «Міжнародне право» – 5141 особа, з них бакалавра – 4063 осіб, магістра – 1078 осіб. Це найбільше серед усіх спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів освіти. Див. Концепцію проєкту Закону України про вищу юридичну освіту та первинний доступ до правничої професії. URL: <https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/34720.pdf>

Варто зазначити, що в умовах демократичного розвитку держави саме активна частина суспільства, яка розуміється в теоретичних питаннях застосування законодавства, відіграє важливу роль у створенні та реалізації останнього. Публічні консультації, які супроводжують увесь правотворчий процес від формування правової ідеї до, наприклад, прийняття закону в парламенті потребують залучення саме активної частини суспільства.

Здобувачі вищої юридичної освіти є тією зацікавленою стороною, яка згідно зі ст. 1 нещодавно прийнятого Закону України «Про публічні консультації» мала б брати активну участь у публічних консультаціях. При цьому до самого Закону України «Про публічні консультації» окремим питанням варто було б включити обов'язкову участь здобувачів юридичної освіти в публічних консультаціях, допомогу щодо підготовки відповідних звітів за результатами проведення публічних консультацій тощо.

Окремим питанням є підготовка кадрів для забезпечення роботи державних органів. Справа в тому, що вища юридична освіта є тим важливим фактором, який визначає компетентність та формує правосвідомість державного службовця, який обіймає високу посаду. Як відомо, в умовах запровадження воєнного стану розширюється перелік дискреційних повноважень органів державної влади. Зокрема, Т. Міхайліна та О. Жердев визначають, що розширення меж дискреційних повноважень і допустима свобода правозастосувача в демократичних країнах є прямо пропорційними рівню та формам правосвідомості суб'єктів правозастосування [15, с. 72]. Адже питання правосвідомості суб'єктів правозастосування відображає їх ставлення до норм права, дотримання принципу верховенства права під час здійснення повноважень [16, с. 101]. Тому формування належного рівня правосвідомості випускників ЗВО є важливим завданням для вищої юридичної освіти, адже це неабияк впливає на розроблення та застосування законодавства.

Окремим питанням підвищення рівня правосвідомості та правової культури є зацікавленість суспільства у державних справах, питаннях розвитку законодавства, усуненні недоліків у ньому. Стаття 38 Конституції України передбачає, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Проте таке право не створює для громадян жодних обов'язків щодо вивчення законодавства та хоча б розуміння його базових елементів тощо. Презумпція знання законодавства, закріплена у статті 68 Конституції України, також не передбачає детальних умов участі громадськості в різних демократичних процесах. Втім, окремі перспективні напрями розвитку та формування правосвідомості у чинному законодавстві існують. Так, Е. Аллотт стверджував, що залучення членів суспільства до процесів реалізації законів можливе шляхом безпосередньої участі громадян під час судового розгляду справ, зокрема, як засідателів у суді присяжних або ж шляхом обрання третейським суддею в арбітражі тощо [17, р. 237].

Різні держави регламентують діяльність суду присяжних по-різному, зважаючи на особливості своєї правової системи. Наприклад, у США судочинство провадиться, як правило, одним суддею та журі у складі дванадцяти присяжних. Франція, в якій суд присяжних з'явився чи не найпершим серед країн континентальної Європи, залучає до розгляду справ головуючого суддю, двох суддів-асесорів і дев'ятьох присяжних. Німецька модель, яка найбільше нагадує вітчизняну, передбачає участь лише двох засідателів. Серед наведених країн лише у США присяжні розглядають цивільні справи поряд із кримінальними, натомість у Франції та Німеччині компетенція присяжних обмежена кримінальними справами.

Правовим підґрунтям для функціонування суду присяжних в Україні є Конституція України, яка відразу в трьох статтях передбачає можливість здійснення правосуддя присяжними. Так, у ст. 124 декларується безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя через присяжних, ст. 127 наголошує на здійсненні правосуддя за участю присяжних у визначених законом випадках, а в ст. 129 зазначено, що судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних.

Попри закріплення в Конституції України, інститут суду присяжних фактично не працював, адже для його роботи бракувало законодавчої бази. Однак 5 грудня 2024 року Верховна Рада прий-

няла в першому читанні та за основу проєкт Закону України «Про суд присяжних» (№ 3843) та проєкт Закону України про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку із прийняттям Закону України «Про суд присяжних» (№ 3844). Обидва законопроєкти передбачають, що участь осіб у суді присяжних є конституційним обов'язком, а отже, особа, яка відповідає встановленим вимогам, стає присяжним, незалежно від її бажання [18].

Повноцінний запуск суду присяжних є цікавим напрямом формування правосвідомості та навіть підвищення ефективності реалізації норм права, адже безпосередня участь звичайних членів суспільства у здійсненні правосуддя змінює саме їх ставлення до закону та його дії; закон для них перестає бути лише «текстом на папері».

Щодо правової культури та правової ідеології, то ці правові категорії є окремими напрямками розвитку державності та правопорядку у суспільстві, а отже, їх вплив на ефективність реалізації законодавства є суттєвим. При цьому більшість вчених вважає правову культуру та правову ідеологію лише певними елементами правосвідомості.

В. Копейчиков визначав правову культуру як систему правових цінностей, що відповідають рівню правового прогресу, досягнутого суспільством, і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності [19, с. 140]. І. Шаповалова стверджує, що правова культура – це засіб правового регулювання суспільних відносин, заснованих на законах, формах взаємодії їх учасників [20, с. 32].

Найважливішою функцією правової культури в сучасному суспільстві є формування певних правових умов, у яких здійснюється дискусія, обговорення питань, які мають загальний інтерес як для окремих індивідів, так і держави, формуються громадська думка та правосвідомість.

І. Шаповалова визначає чотири елементи правової культури:

- 1) стан правосвідомості у суспільстві;
- 2) стан законності;
- 3) стан законодавства;
- 4) стан практичної роботи суду, прокуратури та інших правоохоронних органів [20, с. 33].

Іншим структурним елементом правосвідомості є правова ідеологія. Вважаємо, що ця правова категорія відповідає за обсягом поняттю правосвідомості. Адже, як стверджує О. Серет, формування правосвідомості та правової ідеології – це взаємозамінний процес, який передбачає усвідомлення та розуміння соціального світу за допомогою використання та застосування правових норм [21, р. 343].

Правову ідеологію визначають як сукупність ідей, принципів, теорій, концепцій, які систематизовано віддзеркалюють та оцінюють правову дійсність. Для правової ідеології характерне цілеспрямоване наукове, у тому числі філософське, осмислення права [22, с. 77]. О. Скакун стверджує, що правова ідеологія складається з усвідомленого осмислення правової реальності (правові ідеї, правові принципи, теорії, переконання), проникнення в сутність правових явищ (правові поняття, правові категорії), розщеплення свідомості (настанови) на правомірну і протиправну поведінку, їх мотивації (юридично значущі цілі, юридично значущі мотиви, юридично значущі настанови). Сучасна правова ідеологія ґрунтується на системі теорій, ідей і принципів – теорії соціальної правової держави, принципу поділу влади, теорії народного суверенітету, визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей перед класовими цінностями, принципу верховенства права, переваги загальновизнаних норм міжнародного права над нормами національного права, високої ролі суду як антиподу бюрократичного управління тощо [23, с. 98].

Високий рівень правосвідомості, правової культури є основою формування громадянського суспільства, якому відведена чимала роль у вирішенні багатьох проблемних питань, що лежать у площині державотворення, в тому числі й реалізації законодавства. Активна і дієва взаємодія громадянського суспільства та держави, в особі її органів, відбувається шляхом громадського контролю як інституту громадянського суспільства, який, на думку О. Пухкала, здійснюється за допомогою прямих (безпосереднє волевиявлення громадян) і непрямих (через органи, утворені громадянами) засобів, що використовуються громадянами під час здійснення контролю над діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування [24, с. 57].

Громадський контроль набув особливого значення для реалізації норм права після створення рад громадського контролю, які формуються при органах виконавчої влади. Наприклад, Положен-

ням про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, затвердженим постановою КМУ № 132 від 16 лютого 2022 року, передбачено ряд повноважень цього колегіального консультативно-дорадчого виборного органу, серед яких – обговорення проєктів нормативно-правових актів з питань діяльності НАБУ та громадський моніторинг дотримання НАБУ нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції [25]. Такі повноваження надають можливість не лише впливати на реалізацію антикорупційного законодавства, а й сприяти його розвитку та ефективності застосування.

Варто зазначити, що Кабінет Міністрів України нещодавно прийняв постанову від 21 березня 2025 року № 322, якою запроваджено зміни до постанов Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 року № 996 і від 30 січня 2013 року № 61 та до типового положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, державній адміністрації. Змінами передбачено, що громадська рада має право проводити громадську антидискримінаційну експертизу проєктів нормативно-правових актів, розроблених органом виконавчої влади, з метою виявлення у них положень, які містять ознаки дискримінації чи можуть призвести до дискримінації в разі їх прийняття. Результати громадської антидискримінаційної експертизи проєкту акта оформлюються у вигляді висновку та підлягають обов'язковому розгляду органом виконавчої влади – розробником проєкту акта із обов'язковим оприлюдненням цього висновку на офіційному вебсайті [26]. Як бачимо, роль громадського контролю у створенні та реалізації законодавства зростає пропорційно до участі суспільства в державних справах.

Висновки. Ефективність реалізації норм права залежить від багатьох умов як загальних (політичний і економічний розвиток держав, рівень правосвідомості, правової культури та правової ідеології), так і спеціальних (якість законодавства, компетентність посадовців державних органів, обсяг їхніх дискреційних повноважень тощо). Пошук оптимальних напрямів забезпечення цих умов є пріоритетом для ефективної реалізації законодавства. Правова реформа, яка здійснюється із достатньою політичною волею всіх сторін, має бути зосереджена не на створенні нормативних документів (яких, до речі, вже є чимало), а на врахуванні зазначених загальних і спеціальних умов реалізації норм права, які мають набути відображення в тексті законопроєктів. При цьому особливого значення набуває питання забезпечення високого рівня правосвідомості. Адже зв'язок між правосвідомістю і ефективністю реалізації норм права є прямо пропорційним: ефективне законодавство зумовлює формування розвиненої правової свідомості серед населення, а високий рівень правосвідомості забезпечує ефективність реалізації цього законодавства. Для позитивних змін щодо правосвідомості в Україні та відповідного підвищення ефективності реалізації законодавства варто продовжувати реформу вищої юридичної освіти, залучати активних членів суспільства до правотворчості, зокрема, шляхом участі в публічних консультаціях, а також до державних справ через участь у громадських радах, та здійсненні судочинства через суд присяжних тощо. Правосвідомість – це не лише форма суспільної свідомості, що відображає ставлення членів суспільства до системи правових явищ; вона визначає необхідність участі суспільства в управлінні державою, сприяє створенню та функціонуванню механізмів такої участі, що відповідає засадам демократичного розвитку та сприяє формуванню правової культури та ідеології в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Кравченко М. Г. Ефективність реалізації закону: телеологічний аспект. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9). С. 191–206.
2. Купіна Л. Ф. Ефективність норм трудового права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2021. 471 с.
3. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30–33.
4. Копейчиков В. В. Сучасна українська національна ідея: особистість, суспільство, право, держава. *Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах: зб. наук. пр.* 1996. Вип. 1. С. 36–48.
5. Оніщенко Н. М. Підвищення ефективності законодавства як передумова запобігання соціальним конфліктам. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 41. С. 36–44.
6. Суходоля М. Фактичний стан правової культури населення України як відображення деформованої правосвідомості. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 200–204.
7. Silbey S. After Legal Consciousness. *Annual Review of Law and Social Science*. 2005. Vol. 1. P. 323–368.

8. Trubek D. Where the Action Is: Critical Legal Studies and Empiricism. *Stanford Law Review*. 1984. Vol. 36, № 1/2. P. 575–622.
9. Merry S. E. Getting Justice and Getting Even: Legal Consciousness among Working-Class Americans. The university of Chicago press, 1990. 238 p.
10. Теорія держави і права: навч. посіб. А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 368 с.
11. Барабаш О. О. Ефективність заохочувальних норм права і правової культури у регулюванні правової політики України. *Правові новели*. 2024. № 22. С. 7–13.
12. Іванцова А. В. Юридична освіта в Україні та передумови доступу до юридичної освіти у країнах світу. *Scientific and pedagogik internship*. June 11–15, 2018. С. 48–51.
13. Commission Staff Working Document Ukraine 2023 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en
14. Council of Europe Action Plan for Ukraine “Resilience, Recovery and Reconstruction” 2023–2026 URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-eng/1680aa8280>
15. Михайліна Т., Жердев О. Дискреційні повноваження та правосвідомість суб’єкта правозастосування: аспекти співвідношення. *Economic and law paradigm of modern society*. 2018. № 1. С. 71–80.
16. Волохов О. С. Дискреційні повноваження органів державної влади в умовах запровадження воєнного стану в Україні. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського до 106-ї річниці від заснування університету (Київ, 17–18 жовтня 2024 року)*. Київ, 2025. С. 99–102.
17. Allott A. The Effectiveness of Laws. *Valparaiso University Law Review*. 1981. № 15(2). P. 229–242.
18. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у зв’язку із прийняттям Закону України «Про суд присяжних» № 3844. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/3271>
19. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком, 1997. 257 с.
20. Шаповалова І. О. Науково-теоретична характеристика правової культури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 31–34.
21. Sarat A. The Law Is All Over: Power, Resistance and the Legal Consciousness of the Welfare Poor. *Yale Journal of Law & the Humanities*. 1990. Vol. 2. P. 343–379.
22. Лук’янов Д. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. Теорія держави і права: посіб. для підгот. до держ. іспитів / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2016. 198 с.
23. Скаун О. Ф. Теорія держави та права: підручник. Київ: Алерта, 2016. 528 с.
24. Пухгал О. Г. Громадський контроль як важливий чинник демократизації та ефективності державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 14. С. 56–58.
25. Питання Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро: постанова КМУ № 132 від 16 лютого 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-2022-%D0%BF#Text>
26. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 і від 30 січня 2013 р. № 6: постанова КМУ від 21 березня 2025 р. № 322 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2025-%D0%BF#n9>

References

1. Kravchenko M. H. Efektyvnist realizatsii zakonu: teleolohichniy aspekt. *Administratyvne pravo i protses*. 2014. № 3(9). S. 191–206.
2. Kupina L. F. Efektyvnist norm trudovoho prava: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.05. Odesa, 2021. 471 s.
3. Lehka O. V. Realizatsiia norm prava: teoretyko-pravovi aspekty. *Pravo i suspilstvo*. 2012. № 1. S. 30–33.
4. Kopieichikov V. V. Suchasna ukrainska natsionalna ideia: osobystist, suspilstvo, pravo, derzhava. *Vdoskonalennia zakonodavstva Ukrainy v suchasnykh umovakh: zb. nauk. pr.* 1996. Vyp. 1. S. 36–48.
5. Onishchenko N. M. Pidvyshchennia efektyvnosti zakonodavstva yak peredumova zapobihannia sotsialnym konfliktam. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2008. Vyp. 41. S. 36–44.
6. Sukhodolia M. Faktychnyi stan pravovoi kultury naseleennia Ukrainy yak vidobrazhennia deformovanoi pravosvidomosti. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2021. No 1. S. 200–204.
7. Silbey S. After Legal Consciousness. *Annual Review of Law and Social Science*. 2005. Vol. 1. P. 323–368.
8. Trubek D. Where the Action Is: Critical Legal Studies and Empiricism. *Stanford Law Review*. 1984. Vol. 36, № 1/2. P. 575–622.

9. Merry S. E. *Getting Justice and Getting Even: Legal Consciousness among Working-Class Americans*. The university of Chicago press, 1990. 238 p.
10. *Teoriia derzhavy i prava: Navch. posib.* A. M. Kolodii, V. V. Kopeichykov, S. L. Lysenkov ta in.; Za zah. red. S. L. Lysenkova, V. V. Kopeichykova. Kyiv, Yurinkom Inter, 2003. 368 s.
11. Barabash O. O. Efektyvnist zaokhochuvalnykh norm prava i pravovoi kultury u rehuliuванні pravovoi polityky Ukrainy. *Pravovi novely*. 2024. № 22. S. 7–13.
12. Ivantsova A. V. Yurydychna osvita v Ukraini ta peredumovy dostupu do yurydychnoi osvity u krainakh svitu. *Scientific and pedagogik internship*. June 11–15, 2018. S. 48–51.
13. Commission Staff Working Document Ukraine 2023 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en
14. Council of Europe Action Plan for Ukraine “Resilience, Recovery and Reconstruction” 2023–2026 URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-eng/1680aa8280>
15. Mikhailina T., Zherdiev O. Dyskretsiini povnovazhennia ta pravosvidomist subiekta pravozastosuvannia: aspekty spivvidnoshennia. *Economic and law paradigm of modern society*. 2018. № 1. S. 71–80.
16. Volokhov O. S. Dyskretsiini povnovazhennia orhaniv derzhavnoi vlady v umovakh zaprovadzhennia voiennoho stanu v Ukraini. *Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho do 106-yi richnytsi vid zasnuvannia universytetu (m. Kyiv, 17–18 zhovtnia 2024 roku)*. Kyiv, 2025. S. 99–102.
17. Allott A. The Effectiveness of Laws. *Valparaiso University Law Review*. 1981. № 15(2). P. 229–242.
18. Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» u zviazku iz pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro sud prysiazhnykh» № 3844. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/3271>
19. Zahalna teoriia derzhavy i prava / za red. V. V. Kopeichykova. Kyiv: Yurinkom, 1997. 257 s.
20. Shapovalova I. O. Naukovo-teoretychna kharakterystyka pravovoi kultury. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 8. S. 31–34.
21. Sarat A. The Law Is All Over: Power, Resistance and the Legal Consciousness of the Welfare Poor. *Yale Journal of Law & the Humanities*. 1990. Vol. 2. P. 343–379.
22. Luk’ianov D. V., Pohrebniak S. P., Smorodynskyi V. S. *Teoriia derzhavy i prava: posib. dlia pidhot. do derzh. ispytiv / za zah. red. O. V. Petryshyna*. Kharkiv: Pravo, 2016. 198 s.
23. Skakun O. F. *Teoriia derzhavy ta prava: pidruchnyk*. Kyiv: Alerta, 2016. 528 s.
24. Pukhkal O. H. Hromadskyi kontrol yak vazhlyvyi chynnyk demokratyzatsii ta efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia. *Investysii: praktyka ta dosvid*. 2010. No 14. S. 56–58.
25. Pytannia Rady hromadskoho kontroliu pry Natsionalnomu antykoruptsiinomu biuro: Postanova KМУ № 132 vid 16 liutoho 2022 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-2022-%D0%BF#Text>
26. Pro vnesennia zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 2010 r. № 996 i vid 30 sichnia 2013 r. № 61: Postanova KМУ vid 21 bereznia 2025 r. № 322 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-2025-%D0%BF#n9>

Волохов О. С. Правосвідомість, правова культура та правова ідеологія: вплив на ефективність реалізації норм права

Питання реалізації норм права нерозривно пов’язане із різними факторами та умовами, які впливають на стан розвитку держави та суспільства. Пошук оптимальних напрямів забезпечення цих умов є пріоритетом для ефективної реалізації законодавства. Прийняття Закону України «Про публічні консультації», правова регламентація лобіювання в Україні та розширення повноважень громадських рад у органах виконавчої влади створює передумови участі суспільства в формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення. Але передбачена законом можливість участі не означає, що суспільство в таких державних заходах зацікавлене. При цьому особливого значення набуває питання забезпечення високого рівня правосвідомості. Адже зв’язок між правосвідомістю й ефективністю реалізації норм права є прямо пропорційним: ефективне законодавство зумовлює формування розвиненої правової свідомості серед населення, а високий рівень правосвідомості забезпечує ефективність реалізації цього законодавства. Правосвідомість – це не лише форма суспільної свідомості, що відображає ставлення членів суспільства до системи правових явищ; вона визначає саму необхідність участі суспільства в управлінні державою, забезпечує створення та функціонування механізмів такої участі, що відповідає засадам демократичного розвитку та формуванню позитивної поведінки в суспільстві. Для позитивних змін щодо правосвідомості в Україні та відповідного підвищення ефективності реалізації законодавства варто продовжувати реформу вищої юридичної освіти, залучати активних членів суспільства до правотворчості, зокрема участі в публічних консультаціях, а також до державних справ через участь у громадських радах, та здійсненні судочинства через суд присяжних тощо.

Ключові слова: ефективність реалізації норм права, ефективність реалізації законодавства, правосвідомість, правова культура, правова ідеологія, правова освіта, підвищення ефективності реалізації законодавства.

Volokhov O. S. Legal consciousness, legal culture and legal ideology: an impact on the effectiveness of the implementation of legal norms

The implementation of legal norms is dedicated to various factors and conditions that affect the development of state and society. The search for optimal directions for ensuring these conditions is a priority for the effective implementation of legislation. The adoption of the Law of Ukraine "On Public Consultations", the legal regulation of lobbying in Ukraine, and the expansion of the powers of public councils in executive bodies create the prerequisites for public participation in forming and implementing state policy, and solving issues of local governments. However the possibility of such a participation provided by law does not mean that the society is interested in such state activities. In this case, a high level of legal consciousness is important. After all, the relationship between legal consciousness and the effectiveness of implementing legal norms is directly proportional: effective legislation determines the formation of legal consciousness among the population, and a high level of legal consciousness ensures the effectiveness of implementing of legislation. Legal consciousness is not only a form of public consciousness that reflects the attitude of members of society to the system of legal phenomena; It determines the necessity of public participation in state governance, ensures the creation and functioning of mechanisms for such participation that meet the principles of democratic development and the formation of positive behavior in society. A high level of legal consciousness, legal culture, and legal ideology is the basis for the formation of civil society and public control, which is assigned a significant role in resolving many problematic issues of state formation, including the implementation of legislation. The growing role of public control in the creation and implementation of legislation enhances the importance of legal consciousness as a factor and catalyst for public participation in state affairs. For positive changes in legal consciousness in Ukraine and a corresponding increase in the efficiency of legislation implementation, it is worth continuing the reform of higher legal education, involving active members of society in lawmaking, in particular, participation in public consultations, as well as in state affairs through participation in public councils, and the implementation of justice through a jury trial, etc.

Key words: the effectiveness of the implementation of legal norms, the effectiveness of the implementation of legislation, legal consciousness, legal culture, legal ideology, legal education, increasing the effectiveness of the implementation of legislation.

DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-187-195